

IKONOGRAFIA AKO SÚČASŤ PRAKTICKÝCH HODÍN V HUMANITNÝCH VEDÁCH¹¹⁹

Štefan ŠAK

Pravoslávna bohoslovecké fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov,
Slovenská republika

ÚVOD

Z pohľadu vedecko-umeleckej charakteristiky ikonografia je spravidla chápaná ako súčasť cirkevného umenia. Je považovaná za viac-menej vnútornú záležitosť Cirkvi a zvonku sa na ňu nazerá maximálne ako umenie v historickom kontexte. Pre teológiu predstavuje neoddeliteľnú súčasť vyjadrenia učenia Cirkvi v jej najhlbších myšlienkách. Častokrát slúži ako spôsob vyjadrenia ťažko pochopiteľných a slovami vyjadriteľných právd o trojjednom Bohu. V posledných rokoch, možno desaťročiach, však ikona nadobúda širší pojem a presadzuje sa aj v iných oblastiach hlavne humanitne orientovaných disciplínach. Jednou zo zaujímavých a vo svete sociálno-psychologickej pomoci zameraných oblastí je prienik ikony do arteterapie, zriedkavo pomenovanej aj ako ikonoterapie. Obsah ikony však môže byť použitý aj v iných oblastiach, v ktorých zatiaľ nenašiel hlbšie využitie.

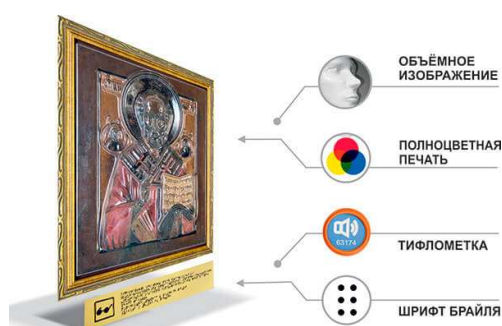
KRÁTKO Z HISTÓRIE IKONY

Slovo ikonografia pochádza z gréckeho slova εικονογραφία; ide o zloženie z dvoch slov – εἰκών (= obraz) a γράφειν (= písať). Technicky vzaté, spojenie týchto dvoch slov predstavuje spôsob vyjadrenia zjavených Božích právd prostredníctvom farieb, kedy ikonograf nanáša štetcom jednotlivé farby ako spisovateľ perom zapisuje jednotlivé slová. Z teologického pohľadu ikona predstavuje zachytenie zjavených právd nielen farbou, technikou, ale nesmierne dôležitý význam zohráva osobná vnútorná askéza (modlitba, pôst..), ktorá je nevyhnutná pre dokonanie celého obrazu pôsobením Svätého Ducha.

Prvé ikony boli podľa kresťanskej tradície zhotovené svätým apoštolom a evanjelistom Lukášom (boli to ikony predovšetkým Božej Matky, z ktorých sa

¹¹⁹ Táto štúdia je jedným z výsledkov riešenia vedecko-výskumného projektu KEGA 006PU-4/2018 STURE SPACE – implementácia inovatívnych metód vo vysokoškolskom procese štúdia s využitím alternatívnych zdrojov.

niekoľko zachovalo – Kikkotissa, Čajničská a ďalšie). Z histórie sa dozvedáme, že ikona prešla svojím “zlatým vekom” aj svojím “martýriom” v období Byzantskej ríše. Práve tu, v Byzantskej ríši nadobudol problém cirkevných obrazov mimoriadny význam ako predmet teologických aj politických diskusií a rozhodnutí cirkevných snemov. Na snemoch v rokoch 730, 754 a 815 boli ikony zakázané, snemy v rokoch 787 (Nicaea) a 843 však prijali teologické uznesenia, ktoré vysvetlili správne chápanie ikon. K tomuto definovaniu ikon výraznou mierou prispel svätý Ján Damaský. [5] Práve kvôli ochrane pred sklzom do nepochopenia obsahu a zmyslu ikony bola ustanovená veľmi prísna ikonografická doktrína, ktorá obsahovala mimoriadne presné nariadenia týkajúce sa ikon pri výzdobe kresťanských chrámov. Tieto usmernenia sa odvtedy v pravoslávnej cirkvi dodržiavajú prakticky dodnes. Tradičný charakter byzantskej ikonografie dokazuje skutočnosť, že pri porovnaní ikon z

Obr. 1: Taktlná ikona pre nevidiacich vo verzii 3D. (Zdroj: <https://tiflocentre.ru/images/content/taktilnye-3d-ikony.jpg>)

jednotlivých období je zachovávaný veľmi blízky štýl. V tomto statickom svete ikonografického myslenia je badateľná iba malá zmena, hoci východné kresťanské umenie malo svoj dôležitý umelecký vývoj a často absorbovalo západné vplyvy, niekedy dokonca aj v ikonografických ohľadoch. [1] Pochopiteľne jednotlivé školy boli ovplyvnené rôznymi geograficko-kultúrnymi a spoločenskými situáciami. Iný štýl vidíme vo vývoji v oblasti Grécka, iný Rusku a pod. V súčasnosti

môžeme postrehnúť aj jednotlivé špecifické osobitosti ikonografie menšieho, regionálneho rozsahu. Príkladom môže byť tzv. šarišská ikona z oblasti regiónu východného Slovenska. Napriek týmto rozdielom pravoslávna ikona vďaka svojmu teologickému obsahu a zmyslu ostáva pomerne málo zmenená a jednotlivé školy v súčasnosti sú si blízke.

SÚČASNÝ PRIENIK IKONOGRAFIE DO NOVÝCH OBLASTÍ

Súčasný rozmach v ikonografii po celom svete poukazuje na skutočnosť, že záujem o ňu nielen ako historický artefakt alebo cenné umenie (ak hovoríme o zachovaní pôvodného postupu zhotovenia) narastá a začína prenikať do oblastí, ktoré sa nepovažovali za prioritné, prípadne očakávané, v ktorých by mohlo dôjsť k vzájomnému prieniku.

Jednou z novinek v oblasti vývoja pravoslávnej ikony je jej sprístupnenie pre nevidiacich. Tomuto typu ikony sa venujú predovšetkým v Ruskej

Obr. 2: Materiály na výrobu prírodných pigmentov.

(Zdroj: https://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2011/09/IMG_9091_s2.jpg)

reprodukuje pomocou nástroja Tiflomarker, ktorý je dodávan spolu s hmatovou ikonou. Pre ľudí, ktorí vedia čítať Braillovo písmo, je meno a autor ikony napísaný v dolnej časti každej ikony bodkovaným písmom. [6] Tento typ ikony je vyrábaný vo verziách 2D a 3D.

Ďalším typom ikony je dotyková ikona. Ikona ako forma umenia je spojená s konceptom videnia. Je to sprostredkujúci obraz, ktorý spája svety. A v skúsenosti so skutočnou ikonou hrá obrovskú úlohu nielen zrak, rozjímanie nad plochým obrazom, ale aj akási komunikácia s obrazom, ktorá prenáša pozorovateľa do sveta iných skutočností. Moment videnia, ktorý je prístupný nevidiacim, je v umení ikon veľmi silný. Tejto forme ikony sa venujú v Moskve, kde sa uskutočnila aj výstava ikon pre nevidiacich. Výstava zahŕňa ikony z rôznych materiálov, ako je drevo, kameň (hlavne mramor), korálky, rôzne látky a pod. Expozícia je obohatená aj o jednotlivé materiály, z ktorých sa vyrábajú pigmenty používané pri výrobe ikon. [2]

Dotykové alebo hmatové ikony sú v Rusku vyrábané približne od roku 2000. Spravidla ide o cenovo nákladné práce, ktoré sa dodávajú do chrámov a ktoré si nevidiaci z ekonomických dôvodov nemôže zabezpečiť. Ikony typu mramorových, drevených a sadrových dotykových ikon – poloplastík boli doteraz dodané len do približne dvoch desiatok chrámov v celom Rusku, preto v roku 2012 bol zahájený projekt Ruskej pravoslávnej cirkvi s cieľom vytvoriť knihy a ikony pre zrakovo postihnutých. Obtiažnosť

pravoslávnej cirkvi. V priebehu niekoľkých rokov došlo k pomerne rýchlemu progresu od poloplastických cez plastové po dotykové, ktoré sú vyrobené z jednotlivých materiálov zastupujúcich jednotlivé časti ikony (rúcho, tvár, evanjelium..). Plastové hmatové ikony sú vyrobené z hypoalergénneho plastu. Na povrchu každej z nich sú tzv. tifloznaky, pomocou ktorých je možné vypočítať si stručné informácie o ikone. Zvukové informácie sa

Obr. 3: Dotyková ikona.

(Zdroj: https://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2011/09/IMG_9089_s2.jpg)

implementácie spočívala v tom, že tieto ikony a knihy vyrábali vidiaci ľudia a nevidiaci museli interagovať s plodmi ich tvorivosti. Projektanti preto začali s

Obr. 4: Dotyková ikona z rôznych materiálov.
(Zdroj: <http://www.eparhia-saratov.ru/-Content/Photos/20122016-001.jpg>)

pomerne jednoduchými hmatateľnými detskými knihami a po vytvorení techniky, kedy autori už mali reálnu predstavu o tom, ako ich prácu vnímajú nevidiace deti, bolo rozhodnuté začať s vytváraním ikon. Ako sme už vyššie uviedli, ikony zachytávajú dogmy a historické udalosti neverbálnym spôsobom cez farby. Preto tieto prvky museli byť implementované a transformované cez dostupné materiály, ako je tkanina, umelá koža, či polymérová hmota. Vďaka takýmto materiálom sa klasická ikona dostala do 3D roviny. [4]

IKONOGRAFIA AKO SÚČASŤ PRAKTICKEJ VÝUČBY

Pravoslávna bohoslovecká fakulta mala vždy záujem preniesť ikonu aj do vyučovacieho procesu v podobe praktických hodín. Vplyvom rôznych okolností k oficiálnej výučbe doteraz nedošlo. Po niekoľkoročnej príprave v podobe analýzy možností, priestorového a ekonomicko-personálneho zabezpečenia bol zrealizovaný prvý oficiálny kurz ikonografie v akademickom roku 2019/2020. Samotnému kurzu predchádzali niekoľkoročné prípravy v podobe voľnočasového krúžku, v rámci ktorého študenti, ktorí prejavili záujem postupne sa prakticky aj teoreticky pripravovali na výrobu vlastnej ikony. Tieto skúsenosti boli analyzované vo svojich pozitívach aj nedostatkoch a napomohli k uskutočneniu samotného kurzu. Z vyšších príčin bol úspešný štart v roku 2020 poznačený obmedzeniami, ktoré však boli prekonané a študenti a ďalší záujemcovia si po obnovení kurzu mohli svoje ikony dokončiť. Výsledkom prvotného kurzu sú ikony ako práce študentov a verejnosti, ktoré sa stanú súčasťou prvej zo série výstav prác z jednotlivých prebiehajúcich kurzov. V akademickom roku 2020/2021 bol vytvorený samostatný výberový predmet pod názvom Praktická ikonografia, ktorý sa včlenil do praktickej výučby v rámci študijného programu pravoslávna teológia. Tento predmet bude od nasledujúceho akademického roka ponúkaný a prístupný aj pre študentov sociálnej práce a ďalších humanitných odborov s využitím nadobudnutých vedomostí a zručností pre arteterapiu, psychológiu, kultúru, či dejiny. Predmet aj kurz sa stali súčasťou vzdelávania, ktoré je ponúkané fakultou. Plánované sú však aj ďalšie rozšírenia, konkrétne

v rámci vytvorenia samostatného ikonografického ateliéru, ktorý by sa mal podieľať na vytváraní pracovných príležitostí a rovnako by mal nadviazať spoluprácu v oblasti arteterapie [3] a ergoterapie.

SUMMARY

The icon has its important meaning not only in theology, but also as an important telling value of human history. Despite the first impression of its strict rules, the icon offers a wide range of uses of its potential in individual areas of the humanities. It is noticeable especially in the present, when it occupies a place in art, history, social work, psychology, or art therapy. In the region of Central Europe, iconography was not represented in practical teaching in the academic environment. Based on the project, which was implemented in 2018-2020, there was an important improvement, as iconography became part of the study as a practical subject that can be used by students of various humanities, but also the general public in the form of open courses. This integration is the beginning of further planned extensions in the form of an iconographic studio, which will be covered by the academic environment. For a better accessibility of the understanding of the content of the icon, an important shift can also be seen today towards a better approach in the form of so-called touch icons, which have been developed in the Russian Orthodox Church for two decades. In the Western world, the icon is part of art therapy, which accompanies psychological disciplines.

REFERENCES

1. BIAŁOSTOCKI, J. 1974. Iconography. In WIENER, Ph. P. (ed.). 1974. *The Dictionary of the History of Ideas : Studies of Selected Pivotal Ideas*. Vol. II. New York : Charles Scribner's Sons, 1974. p. 525-541.
2. GOLOVKO, O. - MAKOVEYCHUK, Y. 2011. *How are icons made for the blind? (PHOTO + interview)*. [online]. [2020-08-23]. Available from: <https://www.pravmir.ru/kak-delayut-ikony-dlya-slepyx-foto>. /ГОЛОВКО, О. – МАКОВЕЙЧУК, Ю. 2011. *Как делают иконы для слепых? (ФОТО + интервью)*. [онлайн]. [2020-08-23]. Доступно из: <https://www.pravmir.ru/kak-delayut-ikony-dlya-slepyx-foto/>
3. KOCHAN, P. 2015. Ikonografia v službách arteterapie : Krátky vstup do problematiky. [online]. In *Acta Patristica*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2015, roč. 6, č. 12, s. 74-82. ISSN 2644-5026. [2020-09-02]. Dostupné z: https://www.unipo.sk/public/files/PBF/ENGmutacia/ScienceAndResearch/JournalActaPatristica/archive/12-2015/APA_12_2015_KOCHAN_Pavol.pdf.

4. KONCHENKO, J. Learn to read an icon. [online]. In *Orthodox Faith*. No. 23 (571). [2020-08-25]. Available from: <http://www.eparhia-saratov.ru/Articles/nauchitsya-chitat-ikonu.> /КОНЧЕНКО, Я. Научиться читать икону. [онлайн]. В *Православная вера*. № 23 (571). [2020-08-25]. Доступно из: [http://www.eparhia-saratov.ru/Articles/nauchitsya-chitat-ikonu./](http://www.eparhia-saratov.ru/Articles/nauchitsya-chitat-ikonu.)
5. PILKO, J. 2014. Svätý Ján Damaský a jeho učenie o uctievaní svätých ikon. In *Acta Patristica*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2014, roč. 5, č. 11, s. 111-119. ISSN 2644-5026. [2020-09-02]. Dostupné z: https://www.unipo.sk/public/files/-PBF/ENGmutacia/ScienceAndResearch/JournalActaPatristica/archive/11-2014/APA_11_2014_PILKO_Jan.pdf
6. *Tactile 3D icons with tiflo comments*. [online]. [2020-08-27]. Available from: <https://tiflocentre.ru/taktilnye-izobrazheniia-obemnye-ikony.php>. /Тактильные 3D-иконы с тифлокомментариями. [онлайн]. [2020-08-27]. Доступно из: [https://tiflocentre.ru/taktilnye-izobrazheniia-obemnye-ikony.php/](https://tiflocentre.ru/taktilnye-izobrazheniia-obemnye-ikony.php)

ICONOGRAPHY AS A PART OF PRACTICAL CLASSES IN THE HUMANITIES

Stefan SAK, docent, Faculty of Orthodox Theology, University of Presov,
Masarykova 15, 080 01 Presov, Slovakia, stefan.sak@unipo.sk, 00421517724729

Abstract

As a rule, iconography is understood from the point of view of scientific and artistic characteristics as a part of ecclesiastical art. It is considered to be a more or less internal matter of the Church, and from the outside it is viewed as much as art in a historical context. For theology, it is an integral part of expressing the teachings of the Church in her deepest thoughts. In recent years, perhaps decades, however, the icon has taken on a broader concept and is also being promoted in other areas, especially humanities-oriented disciplines. The integration of the icon into teaching in the academic environment is required to understand its history and content. Only knowledge of the meaning of the icon can correctly interpret it and apply it in new areas of not only scientific research. This article provides a brief overview of the implementation of iconography in higher education in the Central European region and its expected development.

Keywords

Iconography, science, humanities, practice, theology, iconotherapy